

De plaatsvervanger.

Jan Robertson, bankier van de NOC en Rost van Tonningen's trouwste bondgenoot.
Een verdiepende biografie van de directeur-secretaris van De Nederlandsche Bank van
1941-1945.

Door:

T.C. de Visser

Student Geschiedenis

Universiteit Utrecht

donderdag 16 juni 2011

Onder begeleiding van:

Dr. G.G. von Frijtag Drabbe Küntzel

Inhoudsopgave

<i>Voorwoord</i>	<i>pg. 3</i>
<i>Inleiding</i>	<i>pg. 4</i>
<i>1. Het leven voor de oorlog</i>	<i>pg. 6</i>
<i>2.. Het begin van het werk en de relatie tussen Robertson en Rost van Tonningen</i>	<i>pg. 12</i>
<i>3. De plannen voor Nederland</i>	<i>pg. 18</i>
<i>4. De planning voor het oosten</i>	<i>pg. 23</i>
<i>5. Het einde en de berechting</i>	<i>pg. 28</i>
<i>Conclusie</i>	<i>pg. 33</i>
<i>Geraadpleegde archieven, literatuuren gebruikte afbeeldingen</i>	<i>pg. 35</i>

Voorwoord

Het is inmiddels al een ruime 60 jaar geleden dat de laatste oorlog in West-Europa is uitgevochten. De lijn die West- en Oost-Europa verdeelde, is inmiddels langzaam naar het oosten getrokken en de relaties binnen Europa, op enkele kleine meningsverschillen na over wat geld, zijn beter dan ooit. Net iets meer dan 60 jaar geleden was de link tussen de politiek en de financiële markt al net zo vaag als die nu is bij de benoeming van weer een nieuwe directeur van De Nederlandsche Bank. Meer dan 60 jaar geleden werden er door het Duitse bestuur twee mannen benoemd in het bestuur van De Nederlandsche Bank. Deze twee mannen hadden grootse plannen met Nederland, Europa en zelfs met de rest van Europa. Één van deze mannen was de bekende en beruchte Meinoud Rost van Tonningen. De andere man was zijn plaatsvervanger en tevens trouwe steunpilaar: de stille, wat grijze zakenbankier uit Bussum: Jan Robertson.

Over de eerste man is al genoeg geschreven en veel bekend, het werk van David Barnouw geeft over zowel Rost van Tonningen als de Nederlandsche Oost Compagnie daar tegenwoordig veel informatie over, maar over de ander is tot op heden bijzonder weinig geschreven. Toch is ook kennis over deze persoon van belang als we het systeem willen begrijpen waarmee de Nationaal Socialisten in Nederland probeerden Nederland en Europa te veranderen. Waarom werkte deze stille zakenman mee aan het financieel bankroet van bezet Nederland? Hoe kon een werknemer van een handelsbank in één keer naar de directie van De Nederlandsche Bank promoveren? Welke link bestond er tussen de financiële wereld in Amsterdam en bedrijven in de door de Duitsers veroverde gebieden in het oosten van Europa?

Om al deze vragen te beantwoorden en meer, heb ik het leven en de handelingen van Jan Robertson en diegene om hem heen bestudeerd. Door zijn verhaal te vertellen krijgen we langzaam maar zeker een kijkje in het leven van de top van de Nederlandse overheid en de financiële wereld ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Ook wil ik kijken, weliswaar vanaf de zijlijn, naar de grootheidswaan van één van de grootste 'landverraders' die Nederland heeft gekend, Rost van Tonningen, en zijn poging om Nederland en de Nederlanders te verbinden met Nazi-Duitsland en de veroverde gebieden van Oost-Europa.

Ik wil hier graag mijn vader bedanken die mijn stukken enkele malen op spelling en logica heeft gecontroleerd en altijd voor mij klaarstond met adviezen en kritische vragen. Ik wil mijn moeder bedanken voor de slimme tips over hoe ik toch kon slapen als mijn hoofd teveel bezig bleef met de gebeurtenissen van een halve eeuw terug. Tevens wil ik mijn fysiotherapeut bedanken die mijn pols snel heeft gerepareerd toen die het begaf door het vele typen en lezen. Ten slotte wil ik mijn begeleidster Geraldien von Frijtag bedanken voor de vele tips bij het zoeken naar informatie en voor het ordenen van mijn gedachten.

Inleiding

In de loop van de 19^e eeuw bestond de taak van de overheid voornamelijk uit twee zaken: de verdediging van het land en het behartigen van de belangen van de economie. Hiertoe werden verschillende instellingen in het leven geroepen zoals leger, politie, rechtbanken, ministeries en centrale banken. Nadat in de meimaand van 1940 het Nederlandse leger gefaald had in zijn taak het land te verdedigen, kwamen al deze taken van de overheid en haar ambtenaren in de problemen. Wat stond hen nu te doen? Behoorden de ambtenaren en het overheidsapparaat trouw te blijven aan de gevluchte regering en het verslagen leger? Of hoorden zij loyaal te blijven aan het bezette Nederlandse volk dat zich diende te schikken aan de nieuwe Duitse orde? En hoe diende men om te gaan met die nieuwe machthebbers? Voor de meeste mensen werd het een kwestie van het dagelijks leven te hervatten en er het beste van proberen te maken. Sommige Nederlanders gingen echter ook actief de bezetter ondersteunen vanaf dat moment.

Over deze ontwikkelingen zijn verschillende standaardwerken verschenen, ook biografische publicaties. Van de belangrijkste betrokken personen zijn inmiddels veel zaken bekend en zijn er biografieën gepubliceerd. Dit onderzoek, een beknopte biografie, gaat echter over iemand die in alle oorlogspublicaties nooit meer dan enige regels in de kantlijn kreeg. Zijn motieven werden niet als erg belangrijk onderkend, zijn handelingen in de oorlog leken niet extreem belangrijk. Zijn hele leven leek al helemaal niet belangrijk. Hij speelde zijn plichtmatige rol en diende daarom voor de volledigheid even genoemd te worden in de oorlogsliteratuur.

Jan Robertson, want dat is de persoon over wie dit alles gaat, was echter bij tal van zaken in de financiële wereld van het bezette Nederland betrokken maar heeft altijd in de schaduw gestaan van Meinoud Rost van Tonningen. Dit onderzoek heeft als doel te kijken wat het betekende om als Nederlander en NSB'er deel uit te maken van de top van de Nederlandse financiële wereld tijdens de bezetting. Bovendien zal ik specifiek gaan kijken naar de rol die Robertson heeft gespeeld in de plannen die Rost van Tonningen had voor het bezette Oost-Europa, de Nederlandse Oost Compagnie. Bij dit alles zal ik mij laten leiden door de vraag:

Wat is de rol van Jan Robertson geweest in de economische uitbuiting van Nederland door Duitsland en welke rol heeft hij gespeeld bij het oprichten en inrichten van de Nederlandse Oost Compagnie?

Het verband tussen deze twee zaken lijkt wat ver gezocht maar historische ontwikkelingen verbinden deze twee vragen. De Nederlandsche Bank was namelijk

aandeelhouder van de Nederlandse Oost Compagnie, de President van de Nederlandsche Bank was president van de Nederlandse Oost Compagnie en Robertson zat zowel in de directie van De Nederlandsche Bank als in de directie van de Nederlandse Oost Compagnie. Iemand dus die op verschillende plaatsen (fout) bezig was. Wat echter vooral belangrijk was aan het werk van Robertson, was dat hij zowel vóór als tijdens de oorlog betrokken geweest was bij de invulling van het financiële beleid van het Nederlandse kolonialisme. Voor de oorlog bij de Nederlandsch-Indische Handelsbank in Nederlands-Indië en tijdens de oorlog bij de Nederlandsche Oost Compagnie in Oost Europa. Er is hier dus in zekere zin sprake van continuïteit hoewel menig Nederlander dit na de oorlog niet graag toe zou willen geven.

In de professionele wereld van Robertson bleef er dus een zekere mate van continuïteit bestaan gedurende de twintig jaar dat hij actief was binnen de bancaire wereld. In zijn persoonlijke leven veranderde er echter veel en het karakter van Robertson lijkt hier sterk door te veranderen. En hoewel zijn financiële positie sterk zou verbeteren tijdens de oorlog, lijkt het er zeker op dat Robertson er persoonlijk niet beter van geworden is.

1. Het leven voor de oorlog.

Jan Robertson werd op 7 juli 1891 in Rotterdam geboren in een gezin dat vermoedelijk bijzonder welgesteld moet zijn geweest. Zijn jeugd bracht hij door op het plaatselijke gymnasium. Na deze school tot een goed einde te hebben gebracht kwam Robertson al snel in het bankwezen terecht. Na verschillende baantjes bij de Amstelbank en de Liquidatiekas Rotterdam te hebben gehad, kwam Robertson in 1925 te werken bij de Nederlandsch-Indische Handelsbank¹. In eerste instantie was dat in zijn geboorteplaats Rotterdam, waar hij ook zijn latere vrouw Eva Leybold, een Duitse, ontmoette. Daar werd hij directeur van de plaatselijke vestiging. Later maakte Robertson carrière en wist hij het tot algemene chef buitenland van de Nederlandsch-Indische bank te schoppen. Dit moet ergens rond 1930 hebben plaatsgevonden. Al ver voor die tijd werd zijn eerste zoon Adriaan geboren, 1922. Binnen 5 jaar zouden er nog vier zonen (Paul, J, D en Alexander (J en D zijn mogelijk nog in leven en hebben daarom een gefingeerde voorletter) aan het gezin toegevoegd worden. Na de promotie van Jan in 1930 verhuisde het gezin naar Bussum.

Gedurende deze periode in zijn leven ontwikkelde Robertson zich tot een bijzonder bekwaam maar ook uiterst grijze en soms autoritaire bankdirecteur. Ook raakte hij langzaam in de ban van het fascisme en het nationaalsocialisme waarbij vooral het autoriteitsprincipe hem hier sterk in aantrok. Hij geloofde niet in de succesvolle werking van de democratie en meldde zich naar aanleiding van de problemen op de Zeven Provinciën in 1933 uiteindelijk aan bij de NSB². Hij maakte hierbij deel uit van een grote groep nieuwe leden van de NSB die vanwege het falende overheidsbeleid ten aanzien van de muitende matrozen hun ontevredenheid over de democratie kracht bijzette door lid te worden van de antidemocratische NSB. De verontwaardiging die Robertson zelf in die dagen voelde over de handelwijze van de Nederlandse overheid ten aanzien van het leger, voert terug naar de mobilisatie van vlak voor de Eerste Wereldoorlog. Tijdens de mobilisatie van het Nederlandse leger werd ook de dan 20-jarige Robertson opgeroepen en opgeleid tot eerste luitenant bij de infanterie³. Deze tijd in dienst van het leger lijkt van groot belang te zijn geweest voor Robertson omdat hij deze periode te pas en te onpas vermeldt in zijn latere correspondentie.

In een steunbetuiging vlak voor Robertson's vrijlating in 1946 schreef een oude vriend van hem, Prof. Kramers, dat hij Robertson kende als iemand die zich een mening vormde over een ander en vervolgens met geen mogelijkheid van die mening af te brengen viel.

---

¹ Aanmeldingsformulier NSB, Robertson, 1933, Bussum.

² Verklaring Robertson in Notie rechtbank T.A.V. cassatieverzoek, Den Haag, 1950. Nationaal Archief, Dossier Robertson.

³ Overzicht Dossier Robertson, Nationaal Archief, Dossier Robertson.

Kramers liet in het midden of hij dit kon typeren als ideologisch bevlogen of niet⁴.

Robertson's steun voor de NSB in die tijd leek dan ook voornamelijk voort te komen uit het leiderschapsprincipe dat in die partij centraal stond, maar ook bij de doorbraakgedachte die toen onder veel meer mensen leefde. Deze gedachten hielden in dat men het vertrouwen in de efficiëntie van de democratie had verloren en dat men geloofde dat er grote veranderingen nodig waren om Nederland weer terug op de kaart te zetten⁵. Robertson leek dan ook door deze ideeën te zijn geïnspireerd en zocht hierbij de harde lijn van de NSB. Deze keus leek absoluut en onomkeerbaar toen Robertson in 1935 zelfs bereid was zijn functie als luitenant bij de reservisten op te geven na een besluit van de regering dat NSB'ers geen functie mochten uitoefenen in het Nederlandse leger.

Robertson leek zijn "ideologie" te hebben gevonden Zelfs zijn zoons werden lid van de NSB of de Jeugdstorm, behalve zijn jongste zoon Alexander die dan al geruime tijd was opgenomen in een kliniek voor gehandicapten en zwakzinnigen en die in 1942, overigens zonder dat Robertson dit ooit heeft genoemd, kwam te overlijden. Robertson vermeldde opvallend genoeg nimmer dat zijn vrouw lid was van de vrouwenbeweging van de NSB, hoewel ze hiervoor na de oorlog wel werd gearresteerd maar nooit veroordeeld werd. Over de rol die Eva Robertson heeft gespeeld, bestaat dus de nodige onduidelijkheid. Eva Robertson speelde echter in 1938 wel een belangrijke rol als een neef van haar, E. W. Brodnitz, uit Duitsland via Spanje naar Nederland vluchtte om te ontkomen aan het nationaalsocialistische regime⁶. Brodnitz, de zwager van Eva, was als zogeheten half-jood, zijn leven niet langer meer zeker in zijn geboorteland Duitsland. Zoals wel meer mensen in zijn situatie, probeerde hij naar Nederland te komen maar omdat Nederland in december 1938 de grens met Duitsland sloot, was een omweg via Spanje noodzakelijk geworden⁷. Van december 1938 tot januari 1940 verbleef Brodnitz bij de familie Robertson in Bussum om vervolgens door te reizen naar andere familie in de Verenigde Staten. Brodnitz verblijf bij de familie Robertson mag als hoogst opmerkelijk gezien worden. Later zal dit feit als een belangrijke steunbetuiging toegevoegd worden aan het strafdossier van Robertson⁸. Over de tegenstrijdigheid in de handelwijze van Robertson later meer.

In zijn eerste jaar als lid van de NSB kringgroep Midden Nederland, die onder leiding stond van D. te Nijenhuis, kwam Robertson in contact met Marchant D'Ansembourg als hij deze vraagt een lezing te komen geven in Bussum over de rol van de katholieken in de NSB. Hoewel Robertson zelf stelde geen lid te zijn van enig kerkgenootschap noemde hij het

---

⁴ Steunbetuiging Jan Robertson, Prof. J.H. Kramers, 1946, Oestgeest, Nationaal Archief, Dossier Robertson.

⁵ Hoofdstuk 2, Nazi Rule and Dutch Collaboration, Prof. G. Hirschfeld, 1988, Londen.

⁶ Testimony in support of Jan Robertson Sr., E.W. Brodnitz, 1949, Verenigde Staten, Nationaal Archief, Dossier Robertson.

⁷ Pg. 14, Nazi Rule and Dutch Collaboration, Prof. G. Hirschfeld, 1988, Londen.

⁸ Testimony in support of Jan Robertson Sr., E.W. Brodnitz, 1949, Verenigde Staten, Nationaal Archief, Dossier Robertson

aantal katholieken in de omgeving en in de NSB als zijnde “ruim één op de drie”. Om deze kiezers voor de NSB te winnen, organiseerde Robertson een discussieavond tussen de NSB en de RKSP, de Rooms-Katholieke Staatspartij. D’Ansembourg reageerde in eerste instantie positief op voorwaarde dat hij bij Robertson mocht blijven slapen, maar zag later toch wel wat problemen toen hij hoorde dat er een Kamerlid van de RKSP bij aanwezig zou zijn. Dit contact was om twee redenen belangrijk, ten eerste was D’Ansembourg een felle tegenstander van Rost van Tonningen, van wie Robertson later de plaatsvervanger zou worden. Ten tweede omdat dit de enige handeling was geweest die Robertson voor de partij uitgevoerd heeft in de hele vooroorlogse periode. Over het verloop van de discussieavond is niets meer terug te vinden maar we kunnen wel aannemen dat de bijeenkomst aanvankelijk het enthousiasme van Robertson enigszins had getemperd, hoewel de NSB bij de vooroorlogse verkiezingen een bovengemiddeld aandeel behaalde in het Gooi.

Na een tijd van relatieve inactiviteit binnen de NSB beëindigde Robertson in oktober 1939 zijn lidmaatschap van de partij. Na de oorlog beschreef de voormalige partijsecretaris van de NSB, C.J. Huijgen, Robertson’s partijlidmaatschap van voor de oorlog als volgt: *“Robertson heeft politiek nooit een rol gespeeld in de N.S.B., noch in de Nederlandsche Bank. Bij deze laatstgenoemde instelling was hij meer de technische man in financiële aangelegenheden”*⁹. Robertson werd nog wel enkele keren genoemd als een kring- of groepsleider in ’t Gooi maar zijn kritiek op de partijtop van de NSB leek hem uiteindelijk genoeg te hebben te stoppen als partijlid.

Op dat moment had hij echter al een tijdje contact met Rost van Tonningen. Hij bleek niets van zijn politieke overtuiging verloren te hebben als we het rapport van Te Nijenhuis moeten geloven. Hoe het contact met Rost van Tonningen was ontstaan, is onduidelijk. Het lijkt erop dat dit contact pas na de terugkomst van Rost in Nederland was ontstaan en dat de heren elkaar hadden gevonden in hun afkeer van de NSB-partijkliek in Utrecht, van Mussert in het bijzonder en van hun ervaringen met het internationale bankwezen.

Over het gedrag van Robertson voor de oorlog zijn nogal wisselende verklaringen afgelegd. Zijn voormalige werkgever, directeur van de Nederlandsch-Indische Handelsbank T.L. Leuftink, beschreef hem als een hardwerkend en nogal stil figuur. *“Vanaf omstreeks 1925 tot maart 1941 was hier aan de Nederlandsch-Indische Handelsbank werkzaam J. Robertson. Vanaf het begin der dertiger jaren was hij werkzaam als procuratiehouder. Al vanaf vóór de oorlog stond hij aan de bank bekend als lid der N.S.B.*

Ik herinner mij, dat hij in het begin van de oorlog bij mij kwam en mij mededeelde, dat hij geen lid der N.S.B. meer was.

---

⁹ Verklaring van Carolus Josephus Huijgen, voorheen secretaris-generaal der N.S.B. (25 mei 1948), Proces verbaal van het Parket Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, afdeling recherche,

*In Maart 1941 is hij, op verzoek van Rost van Tonningen, directeur der Nederlandsche Bank geworden. Ten tijde dat Robertson aan de Nederlandsch-Indische Handelsbank werkzaam was, heeft hij aan de bank onder het personeel, voor zover mij bekend, geen nationaalsocialistische propaganda gemaakt en was hij niet fanatiek of hinderlijk.*¹⁰. Leuftink meldde verder dat Robertson, hoewel hij altijd trots zijn NSB-speldje droeg, geen enkele keer in NSB-uniform op het werk verscheen en dat hij nooit blijk gaf van zijn politieke overtuiging in gesprekken met andersdenkenden. Daarmee lijkt Robertson op slechts weinig mensen echt indruk te hebben gemaakt. Verklaringen die andere mensen over hem hebben afgelegd, hebben eigenlijk allemaal uitsluitend betrekking op zijn rol tijdens de oorlog. Ook als hierbij om voorbeelden van uitspraken van hem worden gevraagd, beperkt men zich uitsluitend tot zijn gedragingen in de oorlog. Dit alles wijst erop dat Robertson voor de oorlog zich nagenoeg uitsluitend beperkte tot zijn werk voor de bank en weinig andere ambities leek te koesteren.

Het werk dat Robertson uitvoerde bij de Nederlandsch-Indische Handelsbank was echter wel degelijk van groot belang in zijn latere functie als bankier tijdens de oorlog. De taak van de Nederlandsch-Indische Handelsbank was voor de oorlog voornamelijk het financieren van overzeese ondernemingen en dan met name agrarische ondernemingen. Deze taak werd gedeeld met de Nederlandsche Handel-Maatschappij en de Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij. Deze drie banken waren gezamenlijk verantwoordelijk voor het overgrote deel van de private investeringen in de koloniale bezittingen van Nederland in Zuid-Oost Azië¹¹. Dit is ook precies datgene waar Robertson als hoofd buitenland mee van doen had. Hij diende niet alleen het contact met buitenlandse banken, overheden en investeerders te onderhouden, hij was eveneens verantwoordelijk voor het inwinnen van informatie over de buitenlandse concurrentie. De kennis die Robertson tijdens het vooroorlogse koloniale beleid zou opdoen, zou hem tijdens de oorlog helpen in zijn functie van zowel directeur-secretaris van De Nederlandsche Bank als in zijn functie van financier van de Nederlandsche Oost Compagnie.

Een goed voorbeeld van de werkzaamheden van Robertson bij deze bank is terug te vinden in de lijst met afgewezen kredieten onder het Gentlemen's agreement van 1933, een afspraak tussen particuliere banken en De Nederlandsche Bank om de gulden te beschermen. Op deze lijst komt de Nederlandsch-Indische Handelsbank twee maal voor: één maal voor de verscheping van een vracht tin via Londen en eenmaal voor een verscheping van metaal en rubber via Londen¹². Robertson is zeker betrokken geweest bij

---

¹⁰ Verklaring T.L. Leuftink, Directeur van de Nederlands-Indische Handelsbank te Amsterdam, Proces verbaal van het Parket Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, afdeling recherche, juni 1948.

¹¹ Dr. J. de Vries, Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, vijfde deel, Trips tijdvak 1931-1048 onderbroken door de Tweede Wereldoorlog, Amsterdam 1994, pg. 52-55.

¹² De Vries, Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, pg. 188-189.

deze zaken aangezien het hierbij om contacten via het buitenland ging. Dat het zwaartepunt hierbij op grondstoffen lag, is niet verwonderlijk gezien de aard van zowel de koloniale politiek in Zuidoost Azië als van het hoofdbeleid van de Nederlandsch-Indische Handelsbank. De specifieke aandacht van Robertson gericht op het oosten, alsmede zijn fascinatie voor het leger hebben zeker een rol gespeeld in zijn keuze om zich na de miterij op de Zeven Provinciën en het drama dat daarop volgde, aan te melden bij de NSB.

NEDERLANDSCH INDISCHE HANDELSBANK

KAPITAAL f 55.000.000.--
RESERVEN „ 23.177.579.58

KANTOREN IN NEDERLAND: Amsterdam (Hoofdkantoor), 's-Gravenhage, Rotterdam.

OVERZEESCHE KANTOREN:
 NEDERLANDSCH OOST-INDIË:
 Batavia (Hoofdkantoor voor Azië) Amboeno, Bandoeeng, Cheribon, Gorontalo, Makassar, Medan, Menado, Palembang, Pekalongan, Probolinggo, Semarang, Soerabaya, Tegal, Tjilatjap, Weltevreden.

JAPAN: Kobe, Tokio, Yokohama.
 CHINA: Amoy, Hongkong, Shanghai, Swatow.
 STRAITS SETTLEMENTS: Singapore.
 BRITTSCH-INDIË: Bombay en Calcutta.

Bankgebouw Amsterdam (in aanbouw).

VERRICHT ALLE BANKZAKEN

13

De eerste keer dat Robertson eigenlijk echt ten tonele verscheen, was door zijn protest tegen Mussert binnen de NSB. Over de precieze reden van zijn terugtreden als partijlid bestaat geen duidelijkheid. De brief van Robertson aan Mussert waarin hij zijn motivatie geeft, is onvindbaar. We moeten het dus doen met twee mogelijke verklaringen: ten eerste de verklaring van Te Nijenhuis die stelt dat Robertson zich had afgemeld als lid omdat hij geen vertrouwen had in Mussert en de rest van de partijtop en dat Robertson geprobeerd zou hebben om het arbeidsfront van de NSB los te weken en richting Rost van Tonningen te trekken. Als tweede verklaring stelde Robertson zelf na de oorlog dat hij zijn lidmaatschap had opgezegd uit protest tegen uitingen van Mussert dat NSB-leden zich niet dienden te verzetten tegen een mogelijke Duitse inval. Dit is echter bijzonder ongeloofwaardig, niet alleen omdat Robertson tijdens de inval van het Duitse leger gearresteerd werd door de Nederlandse politie wegens hulp aan enkele Duitse paratroepers, maar ook omdat hij direct na de inval al gelijk begunstigend lid werd van de SS wat hem duidelijk aan de Duitse kant van de NSB bindt¹⁴. Waarom hij zich aan de Duitse kant gebonden heeft, is lastig te zeggen hoewel uit zijn naoorlogse bekentenissen en zijn correspondentie zeker zijn afkeer van Mussert en zijn ontzag voor Rost van Tonningen bleek. Ook zijn persoonlijke situatie, zijn Duitse vrouw, kan hier invloed op hebben gehad. Zijn schoonfamilie leefde immers in Duitsland en zijn bezoeken daaraan kunnen hem zeker hebben overtuigd van de kracht die uitging van het Naziregime.

¹³ Advertentie van de Nederlandsch-Indische Handelsbank gebruikt in verschillende kranten voor de oorlog.

¹⁴ Bijzondere strafkamer van de arrondissement-rechtbank, Den Haag, 11 april 1950.

Toen de oorlog uiteindelijk begon, werd Robertson als ex-NSB-er door zijn bureaus aangegeven bij de politie wegens hulp aan Duitse parachutisten. Hoeveel hiervan waar is, is echter de vraag. Robertson zelf heeft altijd ontkend en ook de Duitsers hebben verklaard dat er nooit parachutisten in de buurt van Bussum zijn geland¹⁵. Dit veranderde echter niets aan het feit dat de mensen uit zijn buurt hem hier blijkbaar toe in staat zagen. Het feit dat vier van de zonen van Robertson lid waren van de NSB en/of Jeugdstorm heeft hier ook een rol bij gespeeld. Het is echter wel opmerkelijk dat iemand die zo openlijk gebroken had met de NSB, het was zeker bekend binnen een vrij kleine gemeente als Bussum en ook zijn bureaus zullen ervan geweten hebben, toch nog tot dit soort acties in staat kon worden geacht. Het feit dat Robertson ook na zijn opzegging nog contact onderhield met enkele leden van de NSB en door deze leden ook steevast aangesproken werd met "kameraad", toont wel aan dat zijn opzegging van het lidmaatschap van de partij niet vanuit een sterk ideologisch verschil van mening voortgekomen was. Het lijkt er dan ook op dat dit meer een protestactie is geweest in de richting van Mussert. Waar dit protest tegen gericht was, blijft echter, zoals eerder gemeld, onduidelijk.

Wat hierbij eveneens een rol kan hebben gespeeld, was de persoonlijkheid van Robertson, die het karakter had van een echte bureaucraat. Robertson kwam verschillende keren in de problemen tijdens de oorlog door uitingen en handelingen die vooral met de top van de NSB en zijn ondergeschikten bij De Nederlandsche Bank nogal eens tot conflicten leidden. Enkele voorbeelden hiervan zijn het onderzoeken waard omdat ze typerend zijn voor het karakter en de handelswijze van Robertson. Allereerst was daar de wijze waarop Robertson om is gegaan met de staking van het bankpersoneel in mei 1943 in Almelo. Zodra Robertson er achter kwam dat er geen contact mogelijk was met het kantoor, ging hij direct naar Rost van Tonningen om zijn eigen hachje te redden en om te informeren naar verdere instructies. In plaats van direct contact op te nemen met de agent van de bank in Almelo, die immers zijn woonhuis naast de bank zelf had, gaf Robertson aan de Sicherheitsdienst (SD) de opdracht om te onderzoeken wat er was gebeurd. Dit gebeurde via een telegram dat later door de agent aan de directeur van het kantoor, die werd verdacht van het oproepen tot de staking, werd getoond. Toen deze verdachte later vrijgelaten werd en Robertson zich beklagde bij de top van De Nederlandsche Bank, verschulde hij zich gelijk achter Rost van Tonningen. Tegelijkertijd stuurde hij een boze brief naar de SD waarin hij stelde dat de aangifte absoluut niet naar hem terug had mogen komen. Toen deze hele zaak uiteindelijk in de directievergadering van

---

¹⁵ Pleitnota in de cassatie van Jan Robertson, Den Haag, 3 december 1949.

De Nederlandse Bank ter sprake kwam, verschuilde Robertson zich opnieuw achter Rost van Tonningen: “Ook hierbij was Robertson het “willige” werktuig in handen van Rost.”¹⁶.

---

¹⁶ Verklaring van Joachim Ferdinand de Beaufort. Directeur der Nederlandsche Bank tot 1943. verhoord op 10 juni 1948, Proces verbaal van het Parket bijzondere gerechtshof te Amsterdam Afdeling Recherche. Kuntkes en Verduin, 1948.

2. Het begin van het werk en de relatie tussen Robertson en Rost van Tonningen

Hoe de relatie tussen Robertson en Rost van Tonningen ooit begonnen was, lijkt nu lastig vast te stellen. Brieven tussen beide heren van voor 1941 zijn niet terug te vinden in de correspondentie van Rost van Tonningen. Bovendien is de correspondentie van Robertson op dit moment nog niet toegankelijk. Nagenoeg alle informatie die bekend is over hun relatie dateert van na 1940, het overgrote deel is zelfs van na februari/maart 1941. Dit deel van de informatie is dus van na de grote botsing tussen Rost van Tonningen en Mussert en daarmee dus ook van na het moment dat Rost van Tonningen te horen kreeg dat hij zich met het economische aspect van de samenwerking tussen Duitsland en Nederland diende te gaan bemoeien. Het lijkt hier dus meer te gaan om een professionele relatie tussen beide personen dan om een vriendschappelijke relatie. Wel is het opvallend dat aan de Duitse zijde van de NSB de weinige mensen die het met Rost van Tonningen eens waren, al gauw tot de vrienden van Robertson konden worden gerekend¹⁷.

Het eerste formele bewijs van contact tussen Rost van Tonningen en Robertson dateerde van december 1940, hoewel een verklaring van februari 1941 waarschijnlijk betrekking had op een eerdere periode. In deze verklaring van D. te Nijenhuis, dezelfde reeds eerder genoemde persoon, waarschuwde Te Nijenhuis in zijn functie als kringleider van de NSB Mussert voor het gevaar dat uitging van Robertson. Hij stelde hierin dat Robertson geprobeerd had om in de zomer van 1940, terwijl Robertson eigenlijk geen NSB-lid meer was, het Arbeidsfront, waarbinnen Te Nijenhuis actief was, los te weken van Mussert's NSB en het Front meer te binden aan Rost van Tonningen. Dit past binnen het beeld dat bestond van Rost van Tonningen en dat nu vooral bekend is door het werk van David Barnouw. Barnouw schetst in zijn werken het beeld van iemand die vooral probeerde om de arbeiders en de jeugd voor zich te winnen en die hierin ook de kracht van het Nederlandse volk en zijn machtsbasis binnen Nederland en de NSB zag¹⁸. Te Nijenhuis ging in zijn verklaring verder door te stellen dat Robertson zijn lidmaatschap van de NSB had opgezegd omdat hij Mussert niet vertrouwde en hem een "*slecht leider*" vond¹⁹. De enige reden waarom Robertson na mei 1940 weer lid geworden was van de NSB, was volgens Te Nijenhuis en van Eck, een mede-kringlid van de NSB uit Bussum, omdat dit voor Robertson, en zij quoten, "*internationaal handig was*"²⁰. De mannen beëindigden hun aanklacht tegen Robertson met de zin: "*Hij spant samen met Rost, die een vriend des huizes is*".

Zelfs als deze laatste zin er niet aan was toegevoegd, wordt het duidelijk dat, mede door de timing van dit alles, Robertson hier handelde, of in opdracht van Rost van Tonningen

---

¹⁷ David Barnouw, *Fout tot het bittere eind*, Amsterdam, 1994, pgs. 77-80.

¹⁸ David Barnouw, *Fout tot het bittere eind*, Amsterdam, 1994, pgs. 55-58.

¹⁹ Intern Rapport der NSB, D. te Nijenhuis en G.H. van Eck, Bussum, 27 februari 1941.

²⁰ Intern Rapport der NSB, Te Nijenhuis en van Eck, 1941.

of in ieder geval Rost van Tonningen pogde te steunen. De poging van Robertson om het Arbeidsfront in september 1940 los te weken van de NSB komt overeen met de pogingen van Rost van Tonningen om de jeugdbeweging los te weken van de NSB en met pogingen van laatstgenoemde om de nieuw op te richten Nederlandse tak van SS aan zich te binden. Dit diende dan te gebeuren door vertrouwelingen van Rost van Tonningen tot leiders van deze organisaties benoemd te krijgen. Bij de Jeugdstorm dienden broer en zus Wim en Florrie Heubel, de latere zwager en vrouw van Rost van Tonningen, de touwtjes in handen te krijgen. Dit mislukte jammerlijk door verzet van Van Geelkerken en 'Utrecht' tegen invloed van Rost van Tonningen in deze organisaties. Het mislukte ook omdat Seys-Inquart weigerde in deze interne strijd duidelijk partij te kiezen. De pogingen van Rost van Tonningen om de nieuw gevormde SS-afdeling in Nederland in zijn greep te krijgen, leken lang alsnog te gaan lukken. Dat was niet verwonderlijk aangezien Rost van Tonningen toen al enige tijd goed bevriend was met zowel Hanns Albin Rauter als Heinrich Himmler, respectievelijk de vertegenwoordiger van de SS in Nederland en het hoofd van de SS. Het lukte Rost van Tonningen uiteindelijk in september 1940 om Henk Feldmeijer, een Nederlands fascistisch politicus, benoemd te krijgen als hoofd van de net opgerichte SS in Nederland. Toch zou ook de invloed van Rost van Tonningen al snel verdwijnen omdat Feldmeijer, die lang bevriend was met Rost van Tonningen, uiteindelijk zijn eigen weg koos. Daarmee ontpopte Feldmeijer die met name invloed had onder NSB-leden die het Groot-Germanendom aanhingen zich tot een concurrent voor Rost van Tonningen²¹.

Nadat de pogingen van Rost van Tonningen om de SS en de jeugd in zijn macht te krijgen mislukten, richtte hij al zijn pijlen op de arbeiders en de ontwikkeling van de economie onder Duits bestuur. Op 3 december 1940 stuurde Rost van Tonningen een brief aan Robertson en mr. P.H.A. Bijleveld met het verzoek om naar Den Haag te komen. Het doel zou zijn om overleg te voeren over de financiën van Nederland. Dit was des te opmerkelijk omdat Rost van Tonningen nooit eerder enige ambities had getoond op financieel gebied binnen Nederland, ondanks zijn economisch-financiële ervaring bij de Volkenbond. Bovendien was het opmerkelijk omdat Rost van Tonningen in december 1940 geen enkele officiële positie had die hem in staat stelde invloed uit te oefenen op het financieel en economische beleid in Nederland. Zijn functies als president van De Nederlandsche Bank en secretaris-generaal van financiën en bijzondere economische zaken werden pas duidelijk na februari 1941²².

De uitnodiging aan Robertson, als vertrouweling en als directeur buitenland van de Nederlandsch-Indische Handelsbank, en aan Bijleveld, directeur van de Nederlandsche Handelsmaatschappij, leken dan ook zeer voorbarig. Voor zijn functie als hoofd vorming van

---

²¹ David Barnouw, *Fout tot het bittere eind*, Amsterdam, 1994, pgs. 72-74.

²² David Barnouw, *Fout tot het bittere eind*, Amsterdam, 1994, pgs. 77-80.

de NSB leken beide mannen niet bijzonder nuttig te kunnen zijn. Wat er precies bij deze vergadering werd besproken, is niet duidelijk geworden. Het lijkt voornamelijk een poging te zijn geweest van Rost van Tonningen om te kijken hoe betrouwbaar beide mannen waren en om te kijken of zij later van enig nut konden zijn. Dit gebeurde dus geheel op persoonlijke titel van Rost van Tonningen. Beide mannen werden blijkbaar ook meer gekozen om hun politieke betrouwbaarheid dan om hun financieel-economische ervaring aangezien zij beide geen posities binnen de rijksoverheid of De Nederlandsche Bank bekleed hadden. Iets dat voor de oorlog ook verboden was aan NSB leden. Opvallend detail hierbij is dat Robertson op het moment van de uitnodiging van Rost van Tonningen geen NSB lid meer was. Hij had zijn lidmaatschap reeds voor de inval in Nederland stopgezet. Zijn aanmeldingsformulier bij de NSB vermeldde weliswaar geen datum maar wel een beroep. Hierop stond: "*Beroep: Directeur-Secretaris Nederlandsche Bank*"²³. Robertson was hier echter wel al begunstigend lid van de SS, iets dat voor Rost van Tonningen zeker als zeer positief zal hebben gegolden.

Het resultaat werd pas enkele maanden later duidelijk toen Rost van Tonningen de bevindingen van de gesprekken met beide heren, na een gesprek met Mussert, in een brief verstuurde aan H. Fischböck, commissaris-generaal voor de Nederlandse Financiën en Economie. Deze brief is gedateerd eind februari 1942. In deze brief kwam Rost van Tonningen voor het eerst met zijn ideeën over de toekomstige rol van Nederland in Oost-Europa: De Maatschappij van Verre. Hoewel de ideologische lading van deze brief zeer sterk het kenmerk van Rost van Tonningen droeg, waar later op terug gekomen zal worden, was er één punt waar duidelijk de rol van Robertson in naar voren kwam en dat tevens kan verklaren waarom Robertson en Bijleveld door Rost van Tonningen inmiddels ruim een jaar eerder waren uitgenodigd:

*"Punt 10. Het is natuurlijk mogelijk dat de zaken een zeer snelle uitbreiding nemen. In dit geval zal de maatschappij van verre met zijn kernstaf moeten gepland worden in een bestaand apparaat, liefst een bank-apparaat. Bij de bespreking met den Leider op 13 februari j.l., is hiervoor gedacht aan de Nederlandsche Handel MIJ., die de traditie als het ware hiervoor zou aanwijzen. Het bezwaar is dat de Nederlandsche Handel Mij, ondanks het verlies van het Indische bedrijf, zoo stevig in Nederland verankerd is, dat zij behoort tot de allergrootste Nederlandsche banken. Wat ons ter beschikking moet staan, is een apparaat, dat op het ogenblik werkloos is. Alszoodanig komt de Nederlandsch-Indische Handelsbank met haar dochtermaatschappijen in aanmerking. Het voordeel hiervan is dat Kam. Robertson deze organisatie bijzonder goed kent. Er moet dus aan gedacht worden om zich in het apparaat en in het gebouw van de Nederlandsch-Indische Handelsbank te gaan stellen."*²⁴

---

²³ Aanmeldingsformulier der NSB, Utrecht, 1941, Nationaal Archief, Dossier Robertson.

²⁴ Brief van Rost van Tonningen aan Robertson betreft: Afschrift van de brief aan Fischböck, Dossier Robertson, NIOD, Amsterdam.

Het lijkt er dus op dat Robertson zichzelf had aangeboden om op te treden als bankier van de kolonisatie van het oosten. Bijleveld lijkt de boot hierin te hebben afgehouden met het argument dat de Nederlandsche Handelsmaatschappij te zeer verankerd was in de Nederlandse maatschappij. Hoewel het plan voor de Maatschappij van Verre opende met te stellen dat Duitsland zelf financieel sterk genoeg was en geen financiële kredietverlening vereiste van de Maatschappij van Verre, diende de Maatschappij zich toch te vestigen in het gebouw en zelfs binnen het bestuurlijk apparaat van de Nederlandsch-Indische Handelsbank. Het idee was hierbij dat de maatschappij slechts verantwoordelijk was voor het gedeeltelijk dragen van het risico dat het opzetten van de onderneming in het oosten diende te vergemakkelijken. Dit was precies wat Robertson vanaf 1925 reeds had gedaan. Dit was kenmerkend voor de visie van veel NSB'ers en zeker ook van Robertson en Rost van Tonningen zelf. De nieuwe koloniën in het oosten van Europa dienden de verloren koloniën in Zuidoost Azië te vervangen. Het lijkt er dan ook op dat er niet alleen op koloniaal personeel gebied continuïteit van beleid diende te zijn, bijvoorbeeld door personeel over te nemen van de inmiddels werkloze Indische handelsbanken. Echter ook in het alledaagse leven en in de hoofden van de Nederlanders behoorde eenzelfde Nederlands koloniaal beleid voortgezet te worden als dat er eeuwenlang in Nederlands-Indië geweest was.

De brief merkte verder op dat de uitzending van geschoolde werklieden en leidinggevenden voorrang had omdat simpele landarbeiders voldoende voorhanden waren in het oosten en dat zij daar bovendien vele malen goedkoper zouden zijn. Dit lijkt sterk op de tendens die men in Nederland in de koloniale tijd hanteerde bij uitzendingen naar Nederlands-Indië waar men slechts voormannen en soldaten stuurde die de inheemse bevolking dwong te werken op de plantages. Opvallend hierbij is dat het hele plan geheel buiten de NSB om was ontwikkeld: Robertson was geen lid meer, Bijleveld evenmin en Rost van Tonningen stelde pas op 13 februari 1942 Mussert op de hoogte van zijn plannen terwijl de ideeën op dat moment al grotendeels uitgedacht waren. Opvallend hierbij is tevens het feit dat Rost van Tonningen openlijk memoreerde dat de organisatie van de Maatschappij van Verre los diende te staan van de NSB, dit in een poging om meer mensen te kunnen vinden die mee zouden willen werken:

“Het zou verkeerd zijn als men van de Mij van Verre een naar buiten optredend partij-apparaat maakte. Vanzelfsprekend moet de partij de beslissende invloed erin hebben, maar, willen wij onder de tegenwoordige omstandigheden een maximum-aantal Nederlanders innerlijk, uit vrije overtuiging, tot samenwerken brengen, dan zullen zij het gevoel moeten hebben als gelijkgerechtigde met de partijgenoten, aan de tafel te mogen plaatsnemen.”²⁵

---

²⁵ Ibidem.

Het is raadselachtig waarom er zo'n lange periode ligt tussen de eerste bijeenkomst van de drie, Rost van Tonningen, Robertson en Bijleveld, en de uiteindelijke opstelling en uitwerking van het plan. Hoewel de feitelijke realisatie van een Maatschappij van Verre of een Nederlandsche Oost Compagnie in de eerste bespreking ontbrak, leek Rost van Tonningen in het najaar van 1940 toch al op zoek te zijn geweest naar financiering van het geheel door buitenlandse ondernemingen. Deze leken in eerste instantie gevonden te zijn bij banken waar enkele vertrouwelingen van Rost van Tonningen hoge functies bezaten.

Na een felle strijd tussen Rost van Tonningen en Mussert om de gunst van de Duitsers en de macht binnen de nationaalsocialistische organisaties, kozen de Duitsers ten gunste Mussert. Na het dreigen van Rost van Tonningen met indienstneming in de SS en door tussenkomst van Himmler werd de economische sector het domein van Rost van Tonningen. Na de strijd om de SS en de Jeugd te hebben verloren en na het wegvallen van Bijleveld door zijn ietwat afwachtende houding bleef Robertson over als de enige vertrouweling van Rost van Tonningen in zijn nieuwe werkterrein. Ondanks aanvankelijke pogingen van Rost van Tonningen om Bijleveld toegang te verschaffen tot de directie van De Nederlandsche Bank lijkt het erop dat het vertrouwen van Rost van Tonningen in zijn nieuwe assistent groot was. Echter, in het geval van een driehoofdige directie van De Nederlandsche Bank zou, indien Robertson een keer niet mee zou stemmen met Rost van Tonningen, deze constructie besluiten tegen kunnen houden die Rost van Tonningen onwelgevallig waren omdat er dan een drie tegen één meerderheid zou zijn binnen de directievergaderingen. Hierdoor zou de president niet langer de beslissende stem hebben. De reden waarom Bijleveld uiteindelijk niet benoemd werd, komt voort uit de benoemingsprocedure bij De Nederlandsche Bank in die tijd. Waar de president en de directeur-secretaris nog door de staat konden worden benoemd, wat ook gebeurde na het opstappen van president Mr. L.J.A. Trip en door het ontslaan van directeur-secretaris Westerman Holstijn, dienden de andere directeuren benoemd te worden door de aandeelhouders van de bank. Het Duitse gezag ging er hierbij, naar alle waarschijnlijkheid geheel terecht, vanuit dat deze aandeelhouders niet mee zouden werken aan de benoeming van ofwel NSB-leden ofwel Duitsers als directeur bij de bank. Men nam, voor nu, genoegen met twee directeuren die de Duitsers steunden.

Dit besluit om met twee directeuren te werken, veranderde de samenwerking tussen Rost van Tonningen en Robertson zeer ingrijpend en zorgde ervoor dat Robertson toen een officiële functie ging betreden wat zijn hernieuwde inschrijving bij de NSB ten gevolge had. Opvallend detail hierbij is dat de 2^e inschrijving bij de NSB reeds zijn functie als directeur bij De Nederlandse Bank vermeldde. Wat hierbij verder opvalt is het feit dat de inschrijving niet ondertekend werd door de kringleider van Robertson, Te Nijenhuis, maar door de groepsleider, die hoger in rang stond. De reden hiervoor lijkt een ruzie te zijn tussen Te

Nijenhuis en Robertson die ook na de hernieuwde inschrijving van Robertson bij de NSB en zijn benoeming als directeur bij De Nederlandsche Bank nog doorliep. Dit blijkt uit het feit dat Te Nijenhuis zijn brief na de herinschrijving nogmaals verstuurde aan de top van de NSB, ditmaal aan Mussert persoonlijk, om hem te waarschuwen voor Robertson en zijn vriend aan huis, Rost van Tonningen.

3. De plannen voor Nederland

Als president en directeur van De Nederlandsche Bank waren Rost van Tonningen en Robertson verantwoordelijk voor de financiële huishouding van Nederland. Vooral Rost van Tonningen kreeg hierbij, door zijn dubbelfunctie als staatssecretaris van financiën en bijzondere economische zaken, een groot aandeel. Toch lag de werkelijke macht over de Nederlandse economie niet op het bureau van Robertson of Rost van Tonningen. Zelfs na de invoering van het 'Führerprincipe' bij De Nederlandsche bank, wat de macht van Rost van Tonningen sterk vergrootte, was er constante samenwerking nodig met anderen: de Duitse bezetter, de NSB en de niet-Duits gezinde ambtenaren.

Kenmerkend voor de spagaat die Robertson en Rost van Tonningen enkele malen moesten maken in hun werk, was het voorstel van F.B.J. Gips aan Robertson in juli 1942 om de president van de Nederlandsche handelsmaatschappij, de bank waar de eerder genoemde Bijleveld werkzaam was, te ontslaan en te laten vervangen door een NSB-directeur. Robertson zag hier echter niets in omdat hij van mening was dat er niemand binnen de NSB was om de oude president van de Nederlandse Handelsmaatschappij, de ruim 70 jaar oude Ernst Heldring, te vervangen. Dit was opvallend omdat Bijleveld waarschijnlijk beter voor dit werk geschikt was dan Robertson in zijn functie van directeur-secretaris van De Nederlandsche Bank. Hier lijkt dus sprake te zijn van een machtsstrijd, niet alleen binnen de NSB, maar zelfs binnen de fractie van Rost van Tonningen om de invloedrijkste functies binnen de financiële sector²⁶.

Naast de interne machtsstrijd noemde Robertson ook als reden voor het niet willen verwijderen van Heldring, dat deze verwijdering niet op een normale manier mogelijk was. Robertson wilde de schijn van rechtvaardigheid en ordelijkheid zo lang mogelijk ophouden, hoewel zijn eigen benoeming ook zeer discutabel geweest was. Robertson redeneerde dat hij de directies van de grote handelsbanken niet tegen zich in het harnas wilde werken door één van hen te laten ontslaan. Hij stelde dat het beter was om goodwill te kweken onder de banken om op die manier de gewone zaken zijn beloop te laten gaan. Hierin verwees hij naar de net opgerichte Nederlandse Oost Compagnie als een belangrijke zaak waar hij de steun van de financiële sector zeker nodig zou hebben²⁷.

Een andere speler in het machtsveld van De Nederlandsche Bank was dr. H. Fischböck. Deze Oostenrijker was samen met Arthur Seys-Inquart naar Nederland gekomen en was, naast een zeer bekwaam econoom, een echte carrièremans die vooral op resultaten gefocust was. Deze eigenschap kwam sterk naar voren in zijn functie als *Generalkommissar*

---

²⁶ Dr. J. de Vries, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank*, vijfde deel, Trips tijdvak 1931-1948 onderbroken door de Tweede Wereldoorlog, Amsterdam 1994, pg. 258.

²⁷ De Vries, *Geschiedenis*, vijfde deel, pg. 259.

für Finanz und Wirtschaft in Nederland. Bij de bank woedde een interne strijd in het Duitse bestuur. Waar Fischböck vooral banden had met de SS en de Nazipartij in Duitsland, had de Duitse centrale bank, de *Reichsbank*, bedongen dat ook zij een mannetje in Nederland zou krijgen in de vorm van dr. H.C.H. Wohlthat. Tussen deze twee mannen ontstond een felle concurrentie om de gunst van Seys-Inquart en de gunst van het centrale gezag in Berlijn. Dit had tot gevolg dat er soms wisselende opdrachten kwamen van Duitse zijde richting Robertson en Rost van Tonningen. Waar Fischböck namelijk zo snel mogelijk zo veel mogelijk opbrengsten naar Duitsland wilde laten vloeien, leek Wohlthat meer de zachte aanpak te kiezen in een poging om de goede bedoeling van de Duitsers aan zowel de Nederlanders als aan de rest van de wereld, en specifiek de Verenigde Staten en Engeland, te tonen²⁸.

Het thema waar deze machtsstrijd het meest duidelijk tot uiting kwam, was bij de opheffing van de deviezensgrens tussen Duitsland en Nederland. Daar waar de vooroorlogse Nederlandse Regering al een vaste wisselkoers had afgesproken met Nazi-Duitsland, in een poging om haar positie als neutraal land te bevestigen, wilde een deel van de Nazitop verder gaan. De handhaving van de deviezensgrens, die het wisselen van valuta beperkte en daarmee de import en export van beide landen eveneens inperkte, kwam de Nazitop niet goed uit. De Nazitop was namelijk van plan om Nederland zo snel en zo dicht mogelijk aan Duitsland te binden. Fischböck leek hier sterk de kant van Göring te kiezen in zijn poging om de productiecapaciteit van de veroverde gebieden zo snel mogelijk te gebruiken voor de oorlogsmachine van Duitsland²⁹.

De poging van Seys-Inquart en Fischböck om de deviezensgrens op te heffen was de directe aanleiding die tot het ontslag van Trip leidde en het was dan ook niet verwonderlijk dat het opheffen van deze grens een absolute eis was aan de nieuw benoemde president en directeur-secretaris van De Nederlandsche Bank. Ondanks het verzet van Trip, Hirschfeld (staatssecretaris van economische zaken) en Wohlthat werd de deviezensgrens op 1 april 1941 toch opgeheven, nog geen week na de benoeming op 26 maart 1941 van Robertson en Rost van Tonningen bij de bank. Deze opheffing was toen al enkele malen uitgesteld met als oorspronkelijke ingangsdatum 15 oktober 1940³⁰. Na de oorlog zal het Robertson zeer kwalijk worden genomen door zijn voormalige collega's dat hij hier toen ingestapt was. Door het korte tijdsbestek lijkt het overduidelijk dat er hier sprake was van een ruil tussen Rost van Tonningen en Robertson enerzijds en Fischböck en Seys-Inquart anderzijds. De ruil was het opheffen van de deviezensgrens in ruil voor de macht over de centrale bank. De Rijksrecherche kwam in 1948 tot de conclusie dat: *“Uit alle vorengenoemde bescheiden blijkt dat de bereidheid van Rost van Tonningen tot medewerking met de Duitsers op financieel en*

---

²⁸ De Vries, *Geschiedenis*, vijfde deel, pg. 274.

²⁹ G. Aly, *Hitler's Beneficiaries*, Frankfurt am Main, 2006, pg. 135-144.

³⁰ De Vries, *geschiedenis*, vijfde deel, pg. 276.

economisch gebied en aangenomen moest worden, dat verdachte J. Robertson hiermee bekend was, toen hij Rost van Tonningen zijn medewerking verleende.”³¹.

Dat dit hem kwalijk werd genomen, kwam met name door de gevolgen van het opheffen van de deviezensgrens. Hoewel vooral Rost van Tonningen waarschijnlijk ook een ideologische motivatie heeft gehad voor het samenvoegen van de Duitse en Nederlandse financiële markt, was het overduidelijk dat de maatregel vooral positief zou uitwerken voor Duitsland. Robertson leek het hier volledig mee eens te zijn en stelde zich volledig bewust te zijn wat zijn medewerking betekende: *“In Maart 1941 verzocht Rost van Tonningen, die ik kende, mij bij hem te komen. Rost van Tonningen deelde mij mede, dat hij was aangezocht door de rijkscommissaris, om president te worden van de Nederlandsche Bank te Amsterdam, en dat hij zich bereid had verklaard, om deze functie te aanvaarden, onder voorwaarde, dat door medebenoeming van nationaalsocialistische directeuren hem dan ook de werkelijke zeggenschap in het bestuur der Nederlandsche Bank zou worden gegeven. Ik heb RvT medegedeeld, dat ik bereid was hem als directeur der Nederlandsche Bank ter zijde te staan. Ik was bekend met de inzichten, welke Rost van Tonningen had op financieel en economisch gebied, omdat hij daarover meerdere malen met mij had gesproken en ook had ik in dit opzicht weleens redevoeringen van Rost van Tonningen beluisterd. (...) Ik was bereid Rost van Tonningen in deze politiek mede te werken, omdat ik zijn inzichten te dien aanzien deelde.”³²*

Was het Duitse regime voorheen bij zijn uitgaven in Nederland nog volledig aangewezen op de bezettingskosten, een vergoeding die de Nederlandse staat aan de Duitsers diende te betalen, oorspronkelijk volgens internationale regelgeving om de Duitse bezetting van Nederland te financieren, nu kon men na de opheffing van de grens zoveel geld uitgeven in Duitsland als men maar wenste. Dit vormde echter een nieuw probleem toen Nederland langzaam volstroomde met Duitse Markten. De oplossingen hiervoor waren even slim als illegaal.

Allereerst kwamen de Duitsers met de eis aan de Nederlandse staat om 50 miljoen mark per maand extra te gaan betalen aan de Duitse staat. Dit betrof een extra belasting die later door Rost van Tonningen omgedoopt zou worden tot een *“vrijwillige bijdrage voor het oosten”*. Op deze manier kregen de Duitsers hun eigen markten terug zonder hier ook maar iets voor te hoeven leveren. Toen dit niet genoeg bleek te zijn, lieten de Duitsers langzaam hun clearingaccount vollopen. Een clearingaccount was de wisselbalans tussen twee landen bij hun respectievelijke centrale banken. Omdat alleen centrale banken valuta mochten wisselen gebeurde dit dus centraal. Om onnodige geldtransporten te vermijden waren landen

---

³¹ Proces-Verbaal bijzondere rechtspraak, Kuntkes en Verduin, Amsterdam, 1948.

³² Proces-verbaal van het verhoor van Jan Robertson, Kuntkes en Verduin, Vught, 18/19 juni 1948.

al voor de Tweede Wereldoorlog begonnen met het invoeren van clearingaccounten. Hiermee keken ze simpelweg één keer in de maand hoeveel valuta iedere centrale bank van de ander had en vervolgens werd dit tegen elkaar weggestreept. In plaats van deze valuta allemaal tussen Amsterdam en Berlijn heen en weer te moeten slepen, werd dit grotendeels tegen elkaar weggestreept wat erop neerkwam dat beide landen de valuta vasthielden voor later gebruik. Dit versterkte dus de wederzijdse handelsbanden omdat Nederlandse ondernemers nu ook in Nederland merken konden krijgen bij de centrale bank of deze merken in Duitsland door de centrale bank kon laten betalen aan een bedrijf van hun keuze.

Wat er echter tijdens de oorlog gebeurde, was dat de Duitsers misbruik maakten van dit systeem. Wanneer zij namelijk guldens nodig hadden in Nederland dan vroegen ze dit op bij de Nederlandse centrale bank. Dit bedrag kwam dan op de clearingaccount te staan als een schuld van de Duitse centrale bank, de Duitse overheid, aan de Nederlandse centrale bank, de Nederlandse overheid. Hierdoor zou de Nederlandse overheid dus eenzelfde bedrag in Duitsland uit mogen geven of het bedrag in guldens, merken of goud mogen opeisen. De Duitsers weigerden dit echter en eisten zelfs hun reeds uitgegeven merken terug. Als dit in een normale situatie zou gebeuren zou de Nederlandse staat weigeren om nog verder kredieten te verstrekken aan Duitsland maar door hun macht over de Nederlandse staat en De Nederlandsche Bank, in de vorm van Seys-Inquart en Fischböck, bleven de kredieten verstrekt worden.

Het hieraan meewerken werd Robertson eveneens zeer kwalijk genomen: *“Tijdens zijn functie als directeur-secretaris der Nederlandse Bank bleek, dat Robertson het met alle besluiten en beslissingen (in de zijlijn aan toegevoegd: de Bank betreffende) van Rost van Tonningen eens was en als het ware een werktuig in diens handen. (...) Robertson stond in deze niet aan onze kant, maar volgde ook in dit geval, zoals in alles, blindelings Rost van Tonningen. (...) Ik weet mij trouwens geen enkele gelegenheid te herinneren, waarbij Robertson aan onze (van de Heer de Beaufort en mij (De Jong red.) kant stond. Hij stond dus steeds aan de Duitse kant. (van Rost van Tonningen). Robertson nam echter nimmer zelf initiatief.”*³³. Het feit dat De Jong, die bij alle directievergaderingen aanwezig was, stelde dat Robertson constant aan de Duitse zijde stond, toont wel aan dat er waarschijnlijk van de kant van Robertson en Rost van Tonningen weinig argumentatie zou zijn geweest ter promotie van deze kredietmaatregelen omdat hier ook eigenlijk geen reden voor was. De directieleden De Jong en De Beaufort stemden tegen, Robertson en Rost van Tonningen voor, waardoor de stem van de president, Rost van Tonningen, beslissend werd.

---

³³ Verklaring van Prof. A.M. de Jong in Proces-Verbaal Parket bijzondere rechtspraak tegen J. Robertson, Kuntkes en Verduin, Amsterdam, 1948.

Nederland werd een koopjesmarkt voor de Duitse overheid en de Duitse soldaat en de instantie die dit diende te voorkomen werkte hier volledig aan mee³⁴.

Maar wat kregen Nederland, Rost van Tonningen en Robertson hiervoor terug? In de ogen van zowel Rost van Tonningen als Robertson waren deze maatregelen een noodzakelijk kwaad in een poging het Nederlandse volk positief naar voren te laten komen en hiermee de naoorlogse positie van Nederland veilig te stellen. Althans zo verklaarden beiden achteraf: *“op uw vraag of ik besepte, dat ik door het aanvaarden en het uitoefenen van mijn functie als directeur-secretaris der Nederlandsche Bank, de vijand hulp en steun verleende, moet ik U het volgende antwoorden. Ik besepte zeer goed, dat ik hierdoor de toenmalige hier te lande fingerende regering, zomede de Duitsers hulp en steun verleende. Ik zag de Duitsers, noch de nationaalsocialistische leiders hier te lande, echter niet als vijanden. In tegendeel, ik stelde mij op het standpunt, dat met de capitulatie van het Nederlandse Leger in mei 1940 de oorlogstoestand tussen Nederland en Duitsland was beëindigd en ik was de mening toegedaan, dat Duitsland deze oorlog zou winnen. Zoals meerdere nationaalsocialisten met mij, meende ik er goed aan te doen zoveel mogelijk met de Duitsers samen te werken, teneinde na de oorlog bij de Duitsers rechten te kunnen laten gelden om Nederland een volwaardige plaats in Europa te doen innemen.*

*Ik zie niet in, dat ik er verkeerd aandeed, op verzoek van Rost van Tonningen bedoelde functie uit de oefenen en hem daarbij te steunen in het door hem gevoerde beleid.”*³⁵

Of het gelukt is om Nederland als een volwaardige partner neer te zetten, zullen we nooit echt te weten komen omdat de afloop van de oorlog anders was dan Robertson, en anderen met hem, hadden gedacht en gehoopt. Wat Robertson en Rost van Tonningen er echter wel bij meenden te winnen, was het verkrijgen van macht binnen Nederland. Beide mannen zouden deze macht willen gaan gebruiken, niet alleen binnen Nederland maar ook ver daarbuiten.

---

³⁴ G. Aly, *Hitler's Beneficiaries*, Frankfurt am Main, 2006, pg.142-145

³⁵ Verhoor J. Robertson, Kuntkes en Verduin, Vught, 18/19 juni 1948.

4. De planning voor het oosten

Na hun eerste bijeenkomst in het najaar van 1940 zou de volgende stap in de kolonisatie van het oosten van Europa het opzetten van hun Maatschappij van Verre moeten zijn. De naam werd echter aangepast in Nederlandse Oost Compagnie (NOC). Deze naamsaanpassing is tekenend voor de veranderende houding van beide heren en het te bereiken doel van de compagnie. Was in het oorspronkelijke plan, zoals in de brief van Rost van Tonningen aan Fischböck stond vermeld, de doelstelling een maatschappij op te zetten die expertise en middelen diende te leveren om de kolonisatie te stimuleren, in de loop van de tijd lag bij de NOC vooral de nadruk op het geheel zelf uitvoeren van de kolonisatie. Zo verkreeg men een monopoliepositie bij alle werkzaamheden van de Nederlanders in het oosten.

Het aandeel van Robertson bij de NOC beperkt zich echter al vrij snel tot een zuiver adviserende en financiële rol. Zijn officiële functie bij de NOC zou beperkt blijven tot toezichthouder namens De Nederlandsche Bank, die als aandeelhouder van de NOC hiertoe gerechtigd was. Informeel bleef Robertson als ervaringsdeskundige in de financiële kolonisatie betrokken bij het avontuur van Rost van Tonningen.

Dat Rost van Tonningen van mening was dat De Nederlandsche Bank betrokken diende te blijven bij de oostkolonisatie blijkt wel uit zijn mening die hij hierover gaf in het jaarverslag van 1940-1941 van De Nederlandsche Bank. In zijn voorwoord op dit verslag, geschreven in mei 1941, blikt Rost van Tonningen vooral vooruit op de plannen die hij had met De Nederlandsche Bank. Opvallend hierbij is dat hij slechts een halve pagina besteedde aan het cruciale besluit om de wisselgrens tussen Nederland en Duitsland op te heffen. Hij ging echter hoofdzakelijk (bijna 7 volle pagina's) uitvoerig in op zijn visie welke rol Nederland zou kunnen spelen in het Groot Germaanse rijk en meer specifiek op de rol van Nederland in het oosten van Europa.³⁶ Rost van Tonningen schreef hierover:

“De Nederlandsche Bank kan en wenscht zich niet te onthouden van een nadrukkelijke deelname aan deze algemeene taak, die ons door een van de geweldigste revoluties, die de geschiedenis heeft gekend, is gesteld geworden.”³⁷

Het was echter niet alleen De Nederlandsche Bank die volgens Rost van Tonningen tot 'vrijwillige' deelname diende te komen. Het gehele volk zou zich moeten inzetten voor het bestaansrecht van Nederland binnen het Groot Germaanse rijk. De inbreng van Nederland zou in de eerste plaats voornamelijk een financiële moeten zijn. Het was immers kort voor het verschijnen van dit jaarverslag dat Rost van Tonningen zijn "vrijwillige bijdrage voor het

---

³⁶ Jaarverslag De Nederlandsche Bank, Voorwoord van de President, Amsterdam, 1941.

³⁷ Jaarverslag De Nederlandsche Bank, Voorwoord van de President, Amsterdam, 1941. pg. 4

oosten” ingevoerd zag worden. Die legde vooral een zware last op de staatsfinanciën en daarmee op de gehele bevolking. De oplossing om deels aan die zware financiële last te kunnen ontkomen zag Rost van Tonningen echter ook:

“Zonder aan den bestaanden toestand en de verdeeling van het volksvermogen over verschillende investeringen buiten ons grondgebied in Europa te willen raken, zal het taak zijn ervoor zorg te dragen, dat het spaarkapitaal dat zich in de toekomst vormt, zoo veel mogelijk wordt gericht op beleggingen, die binnen de Europeesche levensruimte haar grondslag vinden. Hierbij heeft het kapitaal de plicht zich zoo veel mogelijk dienstbaar te maken aan de Nederlandsche Arbeidsgemeenschap, en dus die doeleinden te bevorderen, waardoor de welvaart dezer arbeidsgemeenschap kan worden verhoogd. Deze noodzaak klemt te meer waar voor den duur van den oorlog helaas een belangrijk gedeelte van het nieuwe spaarkapitaal moet worden opgeëischt voor de financiering van de buitengewone uitgaven die op ons grondgebied drukken. Zoolang deze uitgaven die op ons grondgebied drukken, het karakter hebben van een verzekering voor de toekomstige bestaansmogelijkheid der Germaansche Volken en dus ook van ons land, zal althans bij dat deel van het volk, dat de Europeesche vernieuwing reeds als een levende werkelijkheid heeft aanvaard een offer gaarne worden gebracht.”³⁸

De visie die Rost van Tonningen in dit stuk uiteenzette, zou de leidraad vormen voor de latere werkzaamheden van Robertson bij de Nederlandsche Oost Compagnie. De betrokkenheid van Robertson bij de tenuitvoerlegging van de visie van Rost van Tonningen kan het eerst gelezen worden in een brief van Robertson aan Rost van Tonningen van 27 november 1941. In deze brief stelde Robertson dat hij contact heeft gehad met Prof. Van Loon, de net benoemde President van de Hoge Raad, het hoogste rechtsorgaan in Nederland. Van Loon had hem bij dit contact op de hoogte gebracht van het bestaan van de Mitteleuropäische Wirtschaftstag en de mogelijkheden die dit bood voor Nederland. De Mitteleuropäische Wirtschaftstag of MWT was al in 1931 opgericht met als doel de economische invloed van Duitsland in midden Europa te vergroten. Dit diende te gebeuren door het delen van kennis en invloed alsmede door een spreekbuis te bieden aan de industrie richting de Nederlandse staat. Robertson beschreef dit alles in zijn brief aan Rost van Tonningen en schreef hier met de hand geschreven bij: *“Interessant!”*. Wat Robertson zeer aan moet hebben gesproken was dat de MWT een organisatie was die de top van het bedrijfsleven dicht bij de overheid zou kunnen trekken en op die manier zou kunnen helpen om goede handelsrelaties te ontwikkelen. Dit zuiver industriële plan was echter niet waar Rost van Tonningen aan dacht bij zijn NOC. In zijn visie zou de NOC meer praktisch en

---

³⁸ Jaarverslag De Nederlandsche Bank, Voorwoord van de President, Amsterdam, 1941. pg. 6

agrarijch gericht dienen te zijn en strakker geregeld behoren te worden vanuit één sterke leider, hijzelf.

Dit was dan ook het plan dat Rost van Tonningen in een brief aan Mussert van Februari 1942 voorlegde. Hoewel Mussert niet zeer positief stond tegenover het gehele plan, kon hij Rost van Tonningen hier niet van weerhouden. Op 6 juni 1942 besloten de president van De Nederlandsche Bank, de secretaris-generaal van bijzondere economische zaken en de waarnemend secretaris-generaal van het departement Financiën dat De Nederlandsche Bank voortaan ook gemachtigd zou zijn om te investeren in de nieuw op te richten Nederlandsche Oost Compagnie:

“Besluit tot uitbreiding van den werkkring van de Nederlandsche Bank N.V..... Goedgekeurd wordt, dat de werkkring van de Nederlandsche Bank wordt uitgebreid met de bevoegdheid om deel te nemen in het kapitaal der op te richten Nederlandsche Oost-Compagnie N.V. te 's-Gravenhage.....'s-Gravenhage, 6 juni 1942”³⁹

Dit ogenschijnlijk breed gedragen besluit was echter driemaal slechts door één en dezelfde man ondertekend, Rost van Tonningen, gedaan uit hoofde van zijn drie functies. De Nederlandsche Bank zou tezamen met de Gemeentes Rotterdam en Amsterdam en de Nederlandse Staat investeren in dit initiatief van Rost van Tonningen, die ook als president van de NOC zou optreden⁴⁰. Dat Rost van Tonningen niet alleen stond in zijn visie blijkt uit een ingezonden stuk van Robertson in het blad de Waag met de titel: *“De Nederlandsche taak in de Grootte Europeesche Ruimte.”*⁴¹ Naast het schrijven van dit artikel zou Robertson op 24 mei 1942 ook een lezing houden in de Zaanstreek bij een NSB bijeenkomst met de veelzeggende titel: *“Ons belang bij Groot Germania”*⁴² Hoewel de lezing zelf niet inhoudelijk werd besproken en er geen verdere bronnen zijn over deze lezing, was de inhoud hiervan blijkbaar van een dusdanige *“Groot-Germaansche aard”* dat het Robertson op een intern onderzoek zou komen te staan. Het zou de laatste lezing zijn die Robertson zou houden.

Kort na het besluit om De Nederlandsche Bank te laten investeren in de NOC, op 8 juni 1942, vertrokken Robertson en Rost van Tonningen in gezelschap van vier anderen voor een twaalfdaagse rondreis door Duitsland, de Baltische staten en de Oekraïne. Op 8 juni was er een kennismakingsgesprek op het Ostministerium met vertegenwoordigers van de Estse regering in Duitsland. Tijdens dit gesprek kwamen de mannen tot het oordeel dat het mogelijk en wenselijk was om geschoolde arbeiders naar het oosten te sturen maar dat hierbij continu vanuit Nederland aanvulling van de lonen nodig zou zijn omdat de lonen in het oosten lager waren dan in Nederland. Het plan van Rost van Tonningen om gesloten

---

³⁹ Jaarverslag De Nederlandsche Bank, Bijlage 1, Amsterdam, 1942.

⁴⁰ Dr. J. de Vries, Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, vijfde deel, Trips tijdvak 1931-1048 onderbroken door de Tweede Wereldoorlog, Amsterdam 1994, pg. 301-302.

⁴¹ Brief van Mr. J.A.R.C. Ten Rae aan J. Robertson, Den Haag, 1942

⁴² Brief van Ernst Voorhoeve aan J. Robertson, Utrecht, 1942.

nederzettingen te stichten liep op verzet uit van zowel de Duitsers als de Esten. Toen de Estse vertegenwoordiging echter weg was, werden door de Duitsers toch wel enige toezeggingen gedaan⁴³.

Wat echter van groter belang leek voor Robertson was wel dat hij tezamen met Rost van Tonningen de reis kon vervolgen. Deze reis liep weliswaar eerder af dan gepland, door enkele ongelukjes en pech, maar uiteindelijk hadden de twee mannen toch bijna 10 dagen bij elkaar in de auto gezeten. Hierbij zullen beide ongetwijfeld een groot aantal zaken hebben besproken, onder andere de mogelijkheden die er in het oosten waren. Robertson beëindigde de reis met een familiebezoek aan Breslau, een stad bij de toenmalige Pools-Duitse grens en tegenwoordig onderdeel van Polen. Daar verbleef hij van 18 juni tot 23 juni 1942.

Bij terugkomst wachtte Robertson de taak die hij de rest van de oorlog zou uitvoeren: leiding geven aan de financiële boekhouding van De Nederlandsche Bank. Ook had hij toen al diverse nevenfuncties. Aan deze functies werd tijdens de zomer van 1942 nog een toegevoegd: voorzitter van de raad van toezicht van de Nederlandse Middenstandbank. Deze bank had oorspronkelijk als doelstelling om met staatssteun kredieten te verstrekken aan de Nederlandse middenstand. Nadat de bank in 1927 bijna failliet ging, werd de bank met steun van De Nederlandsche Bank overeind gehouden als private onderneming. Rost van Tonningen zag hier echter niets in, Hij stelde dat er 'degelijke' en 'sociale' bewindvoerders moesten komen bij de bank.⁴⁴ Robertson zou van deze nieuwe bewindvoerders de belangrijkste worden. De overige bewindvoerders waren allen NSB'ers, allen zonder enige specifieke kennis. Robertson was de enige van de bewindvoerders met inhoudelijke financiële kwalificaties.

De Nederlandse Middenstandsbank werd hierdoor een bank die zich bijna exclusief richtte op de NSB en Duitsgezinde ondernemingen. Robertson verklaarde tijdens een verhoor in kamp Crailoo, Laren, op 13 Februari 1947 voorzitter te zijn geweest bij de raad van toezicht bij de Nederlandsche Middenstandsbank. Tevens was hij commissaris bij de landelijk hypotheekbank die als doel had: *"het overnemen en verlenen van hypotheek op ex-Joods onroerend goed gehad, doch deze eerste taak was niet voorzien, als de voornaamste, daar men zich voorstelde o.a. volkshypotheek en wederopbouw hypotheek te verlenen."*⁴⁵ In beide organisaties bleef echter het hoogste woord bij Rost van Tonningen liggen. De president van De Nederlandsche Bank werkte als het even kon het liefst binnen de wet. Daarvoor diende Robertson dan vaak te zorgen. Maar als dit niet lukte of als zaken

---

⁴³ Verslag van den Reis van den Nederlandschen President Mr. Rost van Tonningen naar het Oostland, Carel Piek, Amsterdam, 1942.

⁴⁴ De Vries, Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, pg. 302,303.

⁴⁵ Verhoor Jan Robertson, Proces verbaal Parket Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, 13 februari 1947, Amsterdam. Uit: dossier NIOD.

Rost van Tonningen te langzaam gingen dan werden door middel van nieuwe besluiten zaken geforceerd. Zo haalde Rost van Tonningen, na verzet van de middenstandsbank tegen een lening aan de N.V. Oostbouw voor het bouwen van bunkers e.a. voor de SS in Oost-Europa, het benodigde geld simpelweg uit de staatskas.⁴⁶

Toch zou Robertson, vanuit de Nederlandsche Middenstandsbank (N.M.B.), voor de NOC de voornaamste bankier blijven en hier soms zelfs verder in te gaan dan Rost van Tonningen zou eisen: *“De N.M.B. had verder ook een krediet verleend aan de Nederlandsche Oost Compagnie, groot F.225.000,-, terwijl deze instelling bij de bank ook een rekening onderhield. ...Ik heb mijn persoonlijk invloed bij Rost van Tonningen aangewend, om de N.M.B. tot het syndicaat toe te laten, hetwelk ik deed op goede gronden. In de eerste plaats was de bank door de reorganisatie semi-Staatsinstelling geworden en ten tweede had zij bewezen een zeer grote plaatsingscapaciteit te hebben, hetwelk bevorderd werd door het uitgebreide net van bijkantoren”*⁴⁷.

Uiteindelijk zou voornamelijk deze rekening, waarvan ze er uiteindelijk meerdere zouden krijgen bij de N.M.B., belangrijk zijn voor de NOC. Op deze rekeningen stond immers ook een krediet, rood staan, wat de NOC in staat stelde om uiteindelijk een veelvoud van het oorspronkelijke krediet te verkrijgen. Verzet hiertegen vanuit de bank was haast onmogelijk omdat de N.M.B. door de reorganisatie volledig afhankelijk was van De Nederlandsche Bank en daarmee van Rost van Tonningen en Robertson. De redenen die Robertson daarom later in zijn verhoor aandroeg, lijken dan ook meer verklaringen achteraf geweest dan dat het hier om een authentieke reden ging.

De Landelijke Hypotheekbank werd, net zoals de NOC, gefinancierd vanuit de NMB en De Nederlandsche Bank. Robertson trad hier voornamelijk op als een beschermheer. Daarnaast diende hij ook de financiële huishouding op orde te houden door een voortdurende kredietverstrekking vanuit de NMB en De Nederlandsche Bank. Robertson en zijn organisaties, De Nederlandsche Bank en de NMB, waren het smeermiddel dat de NOC en de Landelijke Hypotheekbank draaiende behoorden te houden. Hierdoor bleven de plannen van Rost van Tonningen voor Nederland en Europa behouden.

---

⁴⁶ De Vries, Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, pg. 303-308.

⁴⁷ Verhoor Jan Robertson, Proces verbaal Parket Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, 13 februari 1947, Amsterdam. Uit: dossier NIOD.

5. Het einde en de berechting

Dolle Dinsdag, dinsdag 5 september 1944, was voor veel NSB'ers een teken aan de wand dat het einde van de Duitse overheersing in Nederland was aangebroken. Voor Robertson was dit besef echter al 20 dagen eerder doorgedrongen. In de nacht van 15 op 16 augustus 1944 nam Robertson als onderdeel van de Weerbaarheids Afdeling (WA) van De Nederlandsche Bank deel aan een inval in een huis in Amsterdam. Hiervoor had hij eerder in de zomer van 1944 een 10-daagse officiersopleiding voor de landwacht gevolgd in Deventer. Met een man of 20 trok de groep rond een uur of elf in de avond richting het huis aan de Distelvoorstraat. Na herhaaldelijk aanbellen en kloppen deed een vrouw open. De WA-leden stormden naar binnen en doorzochten het huis. Het vermoeden dat dit huis gebruikt werd als distributiepunt voor communistische blaadjes bleek juist. Naast de verboden lectuur vonden de mannen ook een onbekende man die zich identificeerde als Van de Zande. De man werd naar beneden gestuurd en onder het toezicht van Robertson, P. J. Rollema en G. Mollema (beide landwachters) geplaatst.

Wat er hierna gebeurde, is onduidelijk. De verklaringen van de mannen wisselden sterk onderling en varieerden van verhoor tot verhoor. Wat in ieder geval vaststaat, is dat Robertson zijn wapen trok om Van de Zande onder schot te houden. Dit gebeurde echter nogal onhandig en langzaam. Van de Zande lachte en beschimpte Robertson om zijn onhandigheid. Robertson reageerde hier boos op en bleef pogen het wapen uit de holster te halen. Terwijl hij hiermee bezig was, dreigde Van de Zande de onhandige Robertson aan te vallen om hem van zijn wapen te ontdoen. Rollema greep hierop in en duwde Van de Zande achteruit, tegen een tafel en kast. Of Mollema hierbij ook aanwezig was, is onduidelijk. Robertson beweerde stelselmatig van wel. Rollema bevestigde dit bij een eerste verhoor maar kwam hier in een later verhoor op terug. Mollema beweerde dat hij er niet bij was maar zegt zich weinig te kunnen herinneren van het hele gebeuren. Wat wel vaststaat, is dat Robertson nadat hij het wapen had getrokken, een schot loste dat Van de Zande dodelijk heeft geraakt.

Achteraf bleek dat de man die zich als Van de Zande had geïdentificeerd eigenlijk de ondergedoken joodse communist Nathan Frederik (roepnaam Frits) Israel was. Over de schuld van Robertson valt te discussiëren. Als je hem beschouwt als een door de Duitse bezetter gerechtigde agent dan was de aanklacht van moord, zoals dat na de oorlog zou luiden, wat vergezocht. Daar komt dan nog bij dat Frits Israel voor dit voorval al had aangegeven aan zijn kennissen dat de Duitsers hem nooit levend zouden pakken en dat hij zich met hand en tand zou gaan verzetten. De rechter hield er echter een ander oordeel op na en veroordeelde Robertson wegens moord op Frits Israel.

Waarom deed iemand als Robertson, een directielid van De Nederlandsche Bank, mee aan een inval in een huis in Amsterdam? De reden hiervoor lijkt gevonden te kunnen worden in de krant Volk en Vaderland van 10 februari 1944. Op deze dag verscheen de overlijdensadvertentie van de oudste zoon van Jan Robertson, Adriaan Robertson. Drie jaar na zijn jongere broer overleed ook de oudste broer in dienst van de SS aan het oostfront. Naar aanleiding hiervan radicaliseerde Robertson verder. Hij richtte bij de Nederlandsche Bank een WA onderdeel op en ging zelfs op training om aan dit onderdeel leiding te geven. Bovendien beijverde hij zich op verschillende momenten om ervoor te zorgen dat deze WA-afdeling deelnam aan Duitse patrouilles en andere acties in en om Amsterdam. Dit lijkt toch een rechtstreeks gevolg te zijn geweest van de dood van zijn zoon en het schuldgevoel dat dit bij hem losmaakte. In een brief aan zijn voormalige secretaresse bij De Nederlandsche Bank, tevens lid van de NSB, stelde hij op 29 februari 1944 dat hij zijn jongste zoon maar ternauwernood had kunnen ompraten om te voorkomen dat deze zich ook bij de SS zou aanmelden. Het lijkt er hier sterk op dat Robertson toen besloten had om zijn zonen niet langer voor zijn ideeën te laten sterven. Hij besloot zichzelf in de strijd te werpen voor de Duitse zaak in Amsterdam.

Het mocht echter niet meer baten in Amsterdam want het overgrote deel van de WA vluchtte op Dolle Dinsdag naar het oosten van Nederland of nog verder Duitsland in. Of Robertson hier ook bij hoorde, is niet helemaal duidelijk. Volgens een anonieme bron was hij gevlucht naar Deventer maar volgens de officiële papieren was hij in de dagen na Dolle Dinsdag tezamen met een groot deel van de medewerkers van De Nederlandsche Bank geëvacueerd naar Deventer. Bovendien werden de drukpersen van De Nederlandsche Bank meegenomen in een poging om de geldvoorraad in het oosten van het land op peil te houden, in geval van een geallieerde landing in het westen⁴⁸. Eenmaal in Deventer aangekomen zag Robertson geen enkel heil meer in zijn acties voor De Nederlandsche Bank en hij plaatste zichzelf onder het commando van de NSB-er F.L. Rambonnet om in het oosten van het land de (spoor)bruggen te verdedigen om zodoende de aan- en afvoer van mensen en goederen tussen Nederland en Duitsland te waarborgen. In zijn eigen woorden: *“De Nederlandsche Bank was toen ten dele ondergebracht in Deventer, waarheen ik was geëvacueerd, met het doel de geldcirculatie in het Oosten van het land in de hand te houden.”*⁴⁹

In een brief aan de rest van de directie van De Nederlandsche Bank gaf Robertson aan zijn functie bij De Nederlandsche Bank neer te leggen om zich volledig te kunnen richten op de WA. Rost van Tonningen echter weigerde dit ontslag te aanvaarden omdat hij van mening was dat Robertson nog nuttig kon zijn vanuit zijn directiefunctie bij de bank. Andere

---

⁴⁸ Brieven van Robertson aan Rost van Tonningen, 1 en 3 oktober 1944, Deventer, Nationaal Archief.

⁴⁹ Verklaring van Jan Robertson, Proces Verbaal bijzondere Recherche, Laren, 13 Februari 1947.

leden van De Nederlandsche Bank voerden immers elders strijd. Rost van Tonningen zelf was in die tijd alsnog lid geworden van de Schutzstaffel (SS) en hij zou uiteindelijk in de Betuwe gestationeerd worden. Daar werd hij dan uiteindelijk ook gevangen genomen worden.

Robertson was het lot als soldaat echter niet gegund. Hoewel hij wel actief bleef binnen de WA, hij nam zelfs zitting in een krijgsraad om een gevlucht lid van de WA te veroordelen, bleef hij ook in functie bij De Nederlandsche Bank.

Terwijl Robertson in Deventer actief bleef voor De Nederlandsche Bank, nam P.H.A. Bijleveld in Amsterdam de honneurs waar bij afwezigheid van Rost van Tonningen. In die periode nam Rost van Tonningen het besluit om Bijleveld aan te geven bij de SD op beschuldiging van landverraad. Door de chaos bij de SD na Dolle Dinsdag is een feitelijk onderzoek er niet meer van gekomen maar de schrik zat er bij Bijleveld en ook bij Robertson goed in⁵⁰. Robertson zou later in een verhoor stellen:

“Dit feit heb ik Rost van Tonningen zeer kwalijk genomen. Ik heb hem dit onomwonden gezegd en hem mijn persoonlijke vriendschap bij die gelegenheid opgezegd. Omdat wij in die dagen in een zeer kritieke toestand verkeerde, ben ik mijn functie, als directeur der Nederlandsche Bank blijven waarnemen. Ik heb Rost van Tonningen echter gezegd, dat zodra te toestand dit zou toelaten, ik mijn ontslag zou aanbieden”⁵¹

Hoe Robertson de eerste maanden van 1945 doorgekomen was, is onbekend. Vaststaat dat hij in ieder geval op enig moment nog in Groningen was geweest. Wat we wel zeker weten is dat Robertson op 16 april 1945 weer terug was in Amsterdam, bij *“tante Katrijn”*. Hier schreef hij een handgeschreven en zeer persoonlijke brief aan zijn oudste nog levende zoon, J. Deze was op dat moment bij de SS in de Betuwe gestationeerd en had zijn vader daarvoor enkele kisten gestuurd met de inhoud van enige kluizen van banken in Oss. Hiervoor zou J na de oorlog nog worden veroordeeld. In deze brief aan zijn zoon keek Robertson als een oude veldheer terug op de oorlog maar blikte tegelijk ook hoopvol vooruit.

De onderliggende toon was er één van verslagenheid, Robertson stelde dat het verzet enkel in Tirol en Zuid-Duitsland nog zou voortduren maar dat er voor de rest een nieuwe fase voor Europa was begonnen. In een duidelijke emotionele uiteenzetting zwaaide hij zijn zoon en diens broers veel lof toe voor hun opofferingen en hun geloof in zijn ideaal. De tijd die ging komen, zou moeilijk gaan worden maar hij hoopte dat het allemaal wel uiteindelijk goed zou komen. De mensen zouden toch wel inzien dat zij samen alles hadden gedaan om Nederland verder te brengen. Robertson sprak zelfs de hoop uit dat hij aan zou

---

⁵⁰ Rapport van de Dienst Voorlichting parket procureur fiscaal, De Nederlandsche Bank onder het presidium van Rost van Tonningen, 1946. (hoewel anoniem geschreven waarschijnlijk door Trip zelf.)

⁵¹ Proces Verbaal, Kuntkes en Verduin, 18/19 Juni 1948, Vught.

kunnen blijven bij De Nederlandsche Bank na de oorlog. Onderduiken zou een andere mogelijkheid zijn geweest, zo vervolgde Robertson, maar hij stelde dat hij dan zonder zijn familie was geweest en dat hij dit niet had volgehouden. Hij schreef verder bang te zijn voor de verdediging van Amsterdam omdat ze slechts met enkele "oude mannen van de Landstorm" aanwezig waren voor de verdediging. Dit zou, naar eigen zeggen, geen zin meer gehad hebben⁵². Hij eindigde de brief met nogmaals te stellen dat hij als vader zeer trots was op al zijn zoons en hij hoopte op een spoedig weerzien. Robertson ondertekende met een simpel: Je Vader.

Op 7 mei 1945 werd Jan Robertson gearresteerd bij het verlaten van de Javabank in Amsterdam. Na een tijdje vast te hebben gezeten in de beruchte loods van de KNSM op de Levantkade in Amsterdam werd hij al gauw doorgestuurd naar kamp Koudenhorn in Haarlem en van daaruit naar het kamp Laren G2 in Crailoo. Hier zou hij blijven zitten tot zijn zaak in het najaar van 1948 voor het eerst voor de rechter kwam. Robertson leek zich in de tussentijd te hebben neergelegd bij zijn acties maar bleef fel in zijn oprechtheid over het verbeteren van de situatie van Nederland. Hoewel hij in meerdere situaties aanspraak zou kunnen hebben gemaakt op het principe van werken in opdracht, 'Befehl ist Befehl', bleef hij, ondanks de pogingen van zijn advocaat, standvastig in zijn overtuiging.

⁵² Brief van Jan Robertson Sr. aan J, 16 april 1945, Amsterdam, NIOD.

Na meerdere keren in hoger beroep te zijn gegaan, ontving Robertson op 28 oktober 1950 uiteindelijk bij het Hof van Cassatie zijn definitieve straf. Voor het in gevaar brengen van Nederlanders, het melden van de staking in Almelo bij de SD, en voor de moord op Frits Israel in Amsterdam, werd Robertson veroordeeld tot 14 jaar cel met aftrek van het voorarrest. Dit betekende dat Robertson tot 7 mei 1959 vast zou moeten zitten. Echter reeds enkele weken na zijn veroordeling begon Robertson met het sturen van verzoeken om vervroegde vrijlating om voor zijn vrouw te kunnen verzorgen, die inmiddels ernstig ziek was geworden.

Op donderdag 3 september 1952 kwam het besluit dat Robertson ter ere van het jubileum van Juliana één jaar strafvermindering zou krijgen en dat de rest van zijn straf omgezet werd in een voorwaardelijke straf met een proeftijd van twee jaar na vrijlating. Op 1 oktober 1952 verliet Robertson de gevangenis in Scheveningen als een vrij man. Hij verklaarde bij zijn vrijlating dat hij graag naar zijn vrouw zou willen gaan die in Rotterdam bij zijn zus en zwager woonde. We kunnen er slechts vanuit gaan dat dit werkelijk zo gegaan is want Jan Robertson, inmiddels 61 jaar oud, verliet de gevangenis om er nooit meer terug te keren en verdween tegelijk van de publieke radar.

Conclusie

Wat weten we nu over Jan Robertson uit Rotterdam? We weten dat hij willens en wetens had meegeholpen aan de financiële uitbuiting van Nederland en aan de financiering van de Nederlandse Oost Compagnie. We weten ook dat hij een man vermoord had en dat hij zijn zoons aangespoord had lid te worden van de SS. Toch kun je ook enigszins medelijden krijgen met deze man. Hij verloor drie zoons in de oorlog, twee in de strijd bij de SS, de andere aan een ziekte. Hij geloofde werkelijk dat wat hij deed in het belang was van Nederland en het Nederlandse volk. Hoewel anderen hem meerdere malen van het tegendeel probeerden te overtuigen, bleef hij standvastig in zijn steun voor economische eenwording van Nederland en Duitsland en in zijn steun aan het Groot Germaanse Rijk. Hij probeerde zijn taak zo goed mogelijk uit te voeren. Hij diende op een voor hem kenmerkende bureaucratische manier. Hij was de financiële man die Rost van Tonningen trouw bleef. En meer werd er ook niet van hem verwacht. Hij was in alles het willoze en gediensstige instrument van Rost van Tonningen.

Na de dood van zijn tweede zoon begon de stille bankier uit Rotterdam steeds meer radicale initiatieven te tonen, bijvoorbeeld door het oprichten van een landwachtafdeling bij De Nederlandsche Bank. Helaas verliep zijn optreden bij deze landwachtafdeling, zoals beschreven, tragisch af. Hoewel sommige na de oorlog zouden verklaren dat hij niet meer dan een willig instrument was, waren sommige beslissingen wel degelijk een individuele en bewuste keuze van hem geweest. Het lijkt er toch op dat Robertson niet zo meedogenloos was als hij wel over leek te komen maar tegelijkertijd was hij door de oorlog en het verlies van zijn zoons en zijn ideaal wel dusdanig getekend dat hij een agressievere koers ging varen. Kenmerkend is dat Robertson de persoon die hem uitlachte tijdens de inval in een woning in Amsterdam terwijl hij probeerde zijn wapen te trekken, doodschoot. Zijn fanatisme leidde hem naar situaties waar hij eigenlijk niet of nauwelijks mee om kon gaan mede door gebrek aan ervaring, aanleg of opleiding. Robertson was een man die nooit meer dan een bankbeambte had mogen worden, maar die door de oorlog in één keer een enorme verantwoordelijkheid en macht kreeg waar hij, veelal gezeten achter een bureau, maar lastig mee om kon gaan. Zijn gedrag na de staking van 1944 in Almelo was hier eveneens illustratief voor.

Wat kunnen we dan nu antwoorden op de vraag die we ons aan het begin stelden: Wat was de rol van Jan Robertson geweest in de economische uitbuiting van Nederland door Duitsland en welke rol heeft hij gespeeld bij het oprichten en inrichten van de Nederlandse Oost Compagnie?

Robertson was een man op de achtergrond. Hij voerde uit wat nodig was voor de ideeën van anderen, Rost van Tonningen, Fischböck en Seys-Inquart. Toch had Robertson wel meer invloed dan tot nu toe aangenomen kon worden. Zijn ervaring in de financiële markt zorgde ervoor dat Rost van Tonningen een tweede man mee kon nemen naar De Nederlandsche Bank. Robertson was vanaf het begin betrokken bij de ideevorming rond de Nederlandse Oost Compagnie en hij was verantwoordelijk voor het regelen van voldoende kredieten voor de NOC in het geval winsten uitbleven. Hij lijkt hier dan ook verantwoordelijk te zijn geweest voor de continuïteit van de kolonisatie van Nederland. Zijn expertise op dit gebied moet zeker belangrijk zijn geweest voor Rost van Tonningen wiens enige ervaring op dit gebied het toezicht houden op de financiële huishouding van Oostenrijk was.

Wat we echter ook leren bij het bestuderen van de rol van Robertson in de Tweede Wereldoorlog, is wat de gevolgen waren van de interne strijd in het nazi-bestuur van Nederland. Er was sprake van een constante afweging tussen wat de ideologie ingaf en de praktische machtspolitiek. Bovendien moest Robertson voortdurend een afweging maken wat het beste was voor zijn eigen land en datgene wat het beste was volgens zijn ideaal. Zijn persoonlijkheid heeft zeker geleden onder de oorlog en zijn handelingen aan het einde van de oorlog passen nauwelijks meer bij de persoon die zijn oud collega's voor en aan het begin van de oorlog van hem schetsten. In de laatste dagen van de oorlog, als de breuk met Rost van Tonningen een feit is, zien we het schuchtere en sobere karakter van Robertson terugkeren. De achterdocht die Rost van Tonningen in al zijn fanatisme voelde, was niet langer besteed aan de inmiddels uitgebluste en in het verlies van de oorlog berustende Robertson. De man die hij vijf jaar lang steunde en zijn diensten leverde, was op het einde toch te radicaal voor een man die al twee zoons had geofferd en die weigerde nog langer mee te werken aan een reeds verloren zaak.

De oorlogsjaren bleken het hoogtepunt van de macht en het fanatisme van Robertson geweest te zijn. Hij was toen met alle macht directeur-secretaris van De Nederlandsche Bank, financieel toezichthouder bij de Nederlandsche Oost Compagnie en voorzitter van de raad van toezicht van de Nederlandsche Middenstands Bank. Hij heeft hiermee een cruciale rol gespeeld in de financiële uitbuiting van Nederland, Oost Europa en de Joodse Gemeenschap in Nederland. Dit deed Robertson vanuit een ideaal waarbinnen iedereen volgens hem offers diende te maken voor de goede zaak. Toch bleek Robertson in dit alles niet veel meer dan een instrument en een bureaucratische expert maar bovenal: een plaatsvervanger en gewillige dienaar van Rost van Tonningen.

Geraadpleegde archieven, literatuur en gebruikte afbeeldingen.

Archieven:

- Doc 1 dossier Jan Robertson, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en Genocide, Amsterdam.
- Strafdossier Jan Robertson, Dossier Bijzondere Rechtspraak, Nationaal Archief, Den Haag. (BRC 123/49 + 72/50),
- Jaarverslagen De Nederlandsche Bank 1940-1946, De Nederlandse Bank, Amsterdam.

Literatuur:

David Barnouw:

- Rost van Tonningen, Fout tot het bittere Eind, Amsterdam, 1994.
- Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers, Amsterdam, 2004.
- Canon van de Duitse Bezetting, Amsterdam, 2010.

Drs. E. Fraenkel-Verkade, A.J. de Leeuw, D. Barnouw,

- Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen deel 1, Den Haag, 1967.

Adam Tooze

- The Wages of Destruction, Londen, 2006.

Götz Aly

- Hitler's Beneficiaries, Frankfurt am Main, 2006

Mark Mazower

- Hitler's Empire, Londen, 2008.

Theo Gerritse

- Collaboreren voor een betere wereld, Soesterberg, 2007.

L.J.A. Trip

- De Duitse bezetting van Nederland en de Financiële ontwikkeling van het land gedurende de jaren der bezetting, Amsterdam, 1946.

Dr. J. de Vries

- Geschiedenis van de Nederlandsche bank, Vijfde deel de Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948, Trips tijdvak 1931-1948 onderbroken door de Tweede Wereldoorlog, Amsterdam, 1994.

Gerhard Hirschfeld

- Nazi Rule and Dutch Collaboration, The Netherlands under German Occupation 1940-1945, Stuttgart, 1988.

Hendricus Adrianus Maria Klemann

- Nederland 1938 – 1948: Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting, Amsterdam, 2002.

Theo Gerritse

- Collaboreren voor een betere wereld, Soesterberg, 2007.

Afbeeldingen

Voorblad:

- Pasfoto Jan Robertson, eigendom van De Nederlandsche Bank, Amsterdam.

Pagina 10:

- advertentie de Nederlandsch-Indische handelsbank, vrij te gebruiken.

Pagina 31:

- krantenknipsels, Eigendom van het NIOD, Instituut voor oorlogs, Holocaust en genocidestudies, Amsterdam. Gevonden via: <http://www.pietdouwma.nl>